

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Yayın No. : 55

TÜRKİYE DİYANET
VAKFI

GÜNÜMÜZ DİN BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI VE PROBLEMLERİ
SEMPOZYUMU
(27 - 30 Haziran 1989)

SAMSUN — 1989

KELÂM ARAŞTIRMALARINDA TERMİNOLOJİ PROBLEMİ

Arş. Gör. Abdurrahman GÜZEL
Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi

Her bilim dalının kendine mahsus bir terminolojisi vardır. Sosyal bilimlerdeki terimler ile fen bilimlerindeki terimler arasında farklılıklar olduğu gibi, sosyal bilimlerin kendi aralarında da farklı terimler olduğu gözlenmektedir. Sosyoloji'nin terimleriyle Tarih'in, Edebiyat'ın terimleriyle Felsefe'nin terimleri farklı farklıdır. Bu farklılığı İlahiyat bilimlerinden olan Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve felsefe gibi disiplinlerde de müşahade etmekteyiz. Kelâm'daki «vâcib» ile Fıkıh'taki «vâcib», Hadis'teki «illet» ile Kelâm'daki «illet» birbirinden farklı şeyler ifade etmektedir. Aynı terimi iki ayrı disiplin için eş anlamlı olarak kullanmamızın büyük yanlışlıklara yolaçacağı bilinen bir husustur. Demek oluyor ki, bir kavramın sözlük bakımından anlamı ne olursa olsun, o, kullanıldığı bilim dalına göre özel bir anlam ifade etmektedir. Artık o kelime veya kavram o bilim dalının malı olmuştur, ona göre kullanılmalıdır. Yani özel bir anlam kazanmıştır.

İşte bizim burada üzerinde durmaya çalışacağımız konu, Kelâm bilimine ait terimlerle, bunların tesbiti ve kullanımındaki görebildiğimiz bazı problemler olacaktır.

Öncelikle «kavram» ve «terim» kelimelerini dil bakımından ele almanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği üzere Mantık bilimine göre «kavram», «bir objenin zihindeki tasavvurudur.» Burada o objenin tasdik veya inkârı sözkonusu değil, o sadece bir tasavvurdur.(¹) Kavramın nesnel gerçekliği olmayıp, o, genel bir fikirden ibarettir.

«Terim» ise, belirli düşüncelerin karşılığı olan kavramlara verilen isimdir. Arapça kökenli olarak «ıstılah» da denilen terim, bir baş-

(1) Prof. Dr. Necati ÖNER, Klâsik Mantık, Ankara-1978, s. 14.

ka ifadeyle, belli bir bilim dalında, sözlük anlamına yakın olmakla birlikte, aynı anlamı ifade etmeyip, o bilim dalında özel bir anlamı olan ve ortak olarak kabul edilen bir mânâyı ifade etmektedir. Bir şeyi tarif ederken veya bir konu hakkında bilgi verirken «Sözlükte ve ıstılahta (terim olarak) şu anlama gelir» ifadesini kullanmamız bu farkı açıkça ortaya koymaktadır.

Buradan şu noktaya gelmek mümkün olabilir; Terim, kavramın bilimsel bir sahadaki ortak kullanılışıdır. O halde terminoloji ferdi olmayıp, o sahanın elemanları ve çalışmalarınca müştereken kabul edilmeli ve bunun kullanımında bir birlik sağlanmalıdır. Zirâ, benim kullandığım bir terim, benim zihnimde hangi mefhumu ya da anlamı ifade ediyorsa, karşımdakinde veya üçüncü bir şahısta da aynı mefhum ve anlamı ifade etmelidir ki, hareket noktamızda birlik sağlanmış ve o konuda konuşma ortamı hazırlanmış olsun. Kısacası terimler zihinlerde aynı çağrışımı yapmalıdır. Bu sağlanmayınca temelde bir birlik sağlanmadığı için birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. Bunun örneklerini biraz sonra genişçe ele almaya çalışacağız.

Bu konudaki örneklere ve problemin boyutlarına geçmeden önce Kelâm ve Felsefe ilim dallarındaki terimlerin oluşumuna kısa bir göz atmanın yerinde olacağı kanaatini taşımaktayız.

Her bilim dalının kendi oluşumuna ve tarihi seyrine göre, o bilime ait terimler gelişmekte ve oluşmaktadır. Teknik terimlerin çoğunlukla Lâtin kökenli, İlâhiyat ilimleri terimlerinin ise Arapça ve Farsça kökenli olması, bu bilim dallarının gelişme ortamıyla ilgilidir. Kelâmın ve özellikle Felsefe'nin terimleri her ne kadar başlangıçta Yunanca kökenli olmuş ve Arapçaya tercüme yoluyla geçmiş ise de, o terimler sonunda bu intibak dönemini tamamlayarak Arapçada kendine has bir terminoloji oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar da zaten Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıkta bulunduğu Osmanlıca dili içerisinde de, bu, Arapçaya dayalı olma hüviyetini korumuş o günkü dilin özelliği itibariyle de büyük bir problemle karşılaşılmamıştır. Çünkü konuşma dilinde bile hemen hemen aynı dil kullanılmakta idi. Bir «ihşâs» ve «idrak» terimine ve bir «hâdis» ve «kadîm» terimine karşılık aramaya ihtiyaç yoktu. Zira, o günün insanı bu kelimeleri günlük hayatta zaten kullanıyordu. Tesbit edilen terimler de aynı kökten kelimelerle yapıldığı için bu birlik ve ortak anlayış temelde sağlanmış oluyordu.

Son asırda ise durum biraz farklılık arz etmektedir. Zamanın akışı içerisinde dilimiz sadeleşme süreci içine girmiş ve bu terimlere bir karşılık bulma ihtiyacı hâsil olmuştur. Bu bir nevî Felsefe'nin ter-

cüme yoluyla İslâm Âlemine geçtiği yıllardaki bu terimlerin oturmâ sürecine benzemektedir.

İşte bu karşılık bulma noktasında, istilâh birliği problemi karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada şunu ifade etmek yerinde olacaktır. Böyle bir problemin olması bu sürecin tabii bir sonucudur. Aynı problemle bu tür durumlarda her bilim dalında karşılaşmak mümkündür. Burada önemli olan, problemin çıkması değil, o problemi en iyi şekilde çözmek ve bir kavram kargaşasına meydan vermeden sonuca ulaşmaktır, diyebiliriz.

Burada yeri gelmişken, dildeki bu sadeleştirmenin oldukça yerinde ve gerekli olduğunu da önemle vurgulamak isterim. Bu gereklilik insanlık dil tarihinin kaçınılmaz bir sonucudur. Ancak buradaki esas önemli husus, verilen karşılığın esas anlamı muhafaza etmesi ve terimin kullanılışında birliğin sağlanmasıdır. Bu konuda bir felsefeci hocamız şöyle söylemektedir: «Her bilim ve meslek dalında terimlerin kesin sınırlarının çizilmesi büyük bir önem taşır. Düşüncenin açık, anlaşılır olması o düşünceyi dile getirirken kullanılan terimlerin anlamının tam olarak belirlenmiş olmasına bağlıdır. Tanımı verilmeyen bulanık kavramlar kullanmak, düşüncede açıklığa erişmeye, giderek kavram ve düşünce kargaşalığına yolaçar. Kavramların gelişigüzel kullanılması düşünceyi karanlık bırakır, anlaşma imkânını da ortadan kaldırır.»⁽²⁾

Çalışmalarımız ve araştırmalarımız esnasında zaman zaman terimlerin farklı şekillerde ve anlamlarda kullanıldığına bizzat şahit olmakta idik. Bu bildiri vesilesi ile de, Kelâm ilminde güvenilir Türkçe kaynaklardan bunları tek tek tesbit etmeye çalıştım. Bunlara şöyle bir göz atacak olursak bu farklı kullanımları görmek mümkün olacaktır sanırım.

Önce aynı terimin birkaç şekilde tercüme edildiğini ve böylece farklı karşılıklar verildiğini görelim :

- hâdis : oluşan ve öncesi olan
- hudûs : olma, oluşma, oluş ve sonradan olma
- istidlâl : düşünce, akıl yürütme ve çıkarım
- vâcib : gerekli ve zorunlu
- mûcib : gerektirici, gerektiren ve zorunlu kılıcı
- vucûb : gereklilik ve zorunluluk
- izâfet : görelilik, ilgi, görecilik ve bağıntı

(2) Prof. Dr. Bedia AKARSU, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Ankara-1979, s. 10.

madde	: nesne ve özdek
mümkün	: olumlu ve olumsuz
imtinâ	: olmazlık ve olamazlık
selb	: yoklum ve değilme
burhân	: kesin kanıt ve tanıtlama
âdem	: yokluk ve hiçlik
âraz	: ilinti ve ilinek
cihet	: yön ve kip
sudur	: çıkma ve türüm
ihsâs	: algı ve duyum
illet	: neden ve sebep
întibâ	: düşünüm ve izlenim
bâtıl	: boş, faydasız ve hükümsüz

Bu örnekleri daha da arttırmak mümkündür. Ancak sözü daha fazla uzatmak istemiyorum.

Bir de bunların dışında birkaç terime aynı anlamın verildiği görülmektedir. Şöyle ki;

«Algı» bir yerde «ihsas»ın karşılığı olarak ele alınırken, bir başka yerde «idrak» teriminin karşılığı olarak verilir. Yine hem «cihet» hem de «tavır» terimleri «kip» olarak tercüme edilmektedir. Aynı şekilde hem «mahz» hem «sıf» terimleri «salt» olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca şunları da bu örneklere eklemek mümkündür :

mütenâkîz ve nakîz	:	çelişik
mahal, mekân ve hayyiz	:	yer
mâhiyet ve zât	:	öz
kadîm ve ezel	:	öncesiz
muhal, mümtenî ve müstahil	:	imkânsız
kasd ve teveccüh	:	yönelme
selb, nefiy ve inkâr	:	değilleme

Bir başka açıdan da şu örnekleri ele alabiliriz :

«Selb» yokluk diye tercüme edilirken bir başka yerde «selb»in çoğulu olan «sulûb» olumsuzluklar diye tercüme edilmektedir. Yine «vucûb» gereklilik ve zorunluluk diye ifade edilirken bir başka yerde bir başka şahıs aynı kökten olan «vucûbî»yi olumlu olarak tercüme etmiştir. Aynı yazar bir yerde «sıfat»a öznitelik karşılığını verirken, bir başka yerde «sıfat-ı zâtiyye» terimine de öznitelik demektedir. Normal olarak bu iki terim yapı olarak birbirinden farklı olmalıdır.

Burada sözü biraz da bu problemin çıkış sebeplerine getirmek istiyoruz. Bu konuda kısaca şunu söylemek mümkündür;

Bu problem;

a) Dilin kendi yapısından,

b) Çevirmenin şahsî kabiliyet ve kanatından, kaynaklanmaktadır.

Dilden doğan problemin çözümü mümkündür. Zirâ, bu dil hayatımızın her safhasında kullandığımız, her an ihtiyacımız olan ana dilimizdir. Eğer dil yönüyle karşılığı bulunamayan bir terim varsa ki, bu o kadar büyük bir problem değildir. Neticede hepimizin o şeyi anlayıp kavrayacağımız ortak bir terim bulunabilir ve bu problem halledilebilir.

Kanaatımızca asıl problem çeviriyi yapan şahıs yani çevirmen sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Yabancı dilden dilimize aktarılacak terimin her ne kadar dilimizde karşılığı bulunsa bile, bu karşılığı yerine koyacak olan çevirmendir. Önce o, meseleye hakkıyla vâkıf olmalı, kendi dilimi ve Türkçemizin ana yapısını çok iyi bilmeli ve verilecek olan karşılığı da bir birlik içerisinde yapmalıdır.

Tekrar probleme dönecek olursak; Terimlerin tesbit ve tercümesinde üzerinde durulması gereken iki nokta olduğu düşüncesindeyiz :

1) Hangi terimler tercüme edilmeli ve karşılığı bulunmalıdır? Önce bunun tesbiti gereklidir. Terimlerin bütünü mü sadeleştireceğiz, yoksa özellikle bu saha elemanlarınca çok iyi anlaşılan, herhangi bir problem teşkil etmeyen bazı istilahlara olduğu gibi ve oturmuş haliyle bırakılmalı mıdır?

2) Türkçe karşılık verilmek istenen terimlerde yöntem ne olmalıdır? Bu kullanım birliği nasıl sağlanmalıdır?

Sözlerimin sonuna gelirken, önerilere geçmeden önce, meseleye bu sahanın yeni elemanları olan bizler ve öğrenciler açısından da şunları söylemek isterim :

Bu sahada çalışmaya yeni başlamış olan bizler için bu problemin boyutu daha da farklı olmaktadır. Bizler ne yapacağız? Tezlerimizde ve çalışmalarımızda nasıl bir yol takip edecek ve hangi terimleri kullanacağız? Yoksa istediğimiz terimi seçmek ve kullanmakta serbest miyiz? Terimlere karşılık bulmanın ferdi olmamasından hareket edersek, böyle bir serbestliğe sahip olmadığımız sonucu çıkmaktadır. O halde bu bir sonuca ulaştırılmalıdır.

Öğrenciler açısından ise problem daha da farklıdır. Eğer öğrenci her açtığı kitapta farklı bir istilahlara, farklı bir kullanımla karşılaşarsa o

öğrencinin durumunu ve bocalamasını tasavvur ediniz. Bunlardan hangisini kabul edecek ve hangisini kullanacaktır.

Sonuç olarak bu konuda yapılmasını faydalı gördüğümüz önerilerimizi şöylece sıralayabiliriz :

1) Çalışmalarda kullanılan terimlerin Türkçe karşılıklarının yanı sıra, hangi dilden olursa olsun bu kullanılan terimin orijinali yani aslının parantez içerisinde verilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz. Nitekim bu tür bir uygulamayı bazı çalışmalarda görmekteyiz. Bu daha da yaygınlaştırılmalıdır.

2) Nasıl ki bazı çalışmaların öncesinde ve sonrasında «kısaltmalar» bölümü veriliyorsa, aynı şekilde çalışmada kullanılan Türkçe karşılığı verilmiş terimleri ve orijinallerini belirten bir «Terimler» bölümü ilâve edilmelidir ki, o çalışmada hangi terimin hangi karşılıkla ifade edildiğini kolayca anlayabilelim. Bunu az da olsa bir iki çalışmada görmekteyiz. Bu daha da teferruatlı olarak yaygınlaştırılmalıdır. Özellikle tezlerde buna önem verilmesinin yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

3) Hemen hemen her bilim dalının, hatta her spor kolunun bir «Terimler Sözlüğü» bulunmaktadır. Bu yolla aralarında sözkonusu birlik sağlanmış olup, yapılacak çalışmalar bunun üzerine binâ edilmektedir. İlahiyat bilimleri arasında önemli bir yere sahip olan Kelâm bilimi sahasında, bugün günümüzde, ciddi olarak sade bir dille, bu birliği sağlayıcı mahiyette hazırlanmış bir «Kelâm Terimleri Sözlüğü» mevcut değildir. Bu büyük bir eksikliklerdir. Özellikle bu sahanın henüz başında olan elemanlar olarak bizler, bunun eksikliğini büyük ölçüde hissetmekteyiz.

4) Bu sempozyumda ayrı oturumlarda müstakil bildiriyle ele alınacak olan İlahiyat bilimlerindeki iletişim noksanlığı probleminin de sözkonusu terimler birliğinin sağlanmayışına etkisi büyüktür. Bir defa benim meşgul olduğum sahada çalışan bir başka elemanın benim yaptığım çalışmadan benim de onun yaptığı çalışmadan haberim olmamaktadır. Hâl böyle olunca, kullandığımız terimlerin birlik içinde olması, bir birlik içinde aynı terimleri kullanmamızı beklemek oldukça uzak bir ihtimaldir. Kurulacak olan bir «Bilgi İletim Merkezi» bu konudaki problemin çözümünde de en büyük katkıda bulunacaktır.

5) Terimler konusundaki tesbit ve Türkçe karşılık bulma, ferdi değil bu sempozyumda olduğu gibi çeşitli vesilelerle bir araya gelmiş bilimsel toplantılarda ele alınmalıdır. Bunun temini için de, her yıl bir fakültemiz belli bir bilim dalının elemanlarını misafir etmeli ve bir

sempozyum şeklinde olmasa bile bir seminer şeklinde bu meseleleri tartışmalı ve bir sonuca bağlanmalıdır.

Saygıdeğer Hocalarım ve Arkadaşlarım,

Sözlerimi bağlarken şunu tekrar vurgulamak isterim; Dilimiz döndüğünce ortaya koymaya çalıştığımız bu problem yani istilah birliğinin olmaması problemi biz yeni elemanların en büyük problemlerinden birisidir. Burada saymaya çalıştığımız bir kısım öneriler ilk akla gelebilecek bazı hususlardır. Asıl köklü çözümü, bu şada belli bir mesafe almış Sayın Hocalarımızdan bekliyoruz.

Hepinize teşekkür eder, saygılar sunarım.